

ԱՐԴԻ ԱՐԵՎԵԼԱՀԱՅԵՐԵՆԻ ՁԵՎԱԲԱՆԱԿԱՆ-ԳՈՅԱԿԱՆԱԿԱՆ
ՆՈՐՄԸ ԵՎ ՁԵՎԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲՈՒՀԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿՆԵՐԸ

ՅՈՒՐԻ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

Հոդվածում ուսումնասիրության նյութ դարձած ձեռնարկները ունեն տասնամյակների պատմություն: Այդ ընթացքում արևելահայերենի ձևաբանության նորմերը կրել են որոշակի փոփոխություններ, որոնք բնականաբար չէին կարող արձանագրվել հիշյալ դասագրքերում: Այդ իսկ պատճառով որոշ հակասություններ են առաջանում նշված ձեռնարկներում ներկայացվող լեզվական նորմի և գործածվող արդի գրական հայերենի իրողություններում: Հոդվածում քննարկվում են այն անհամապատասխանությունները, որոնք գոյություն ունեն արդի արևելահայերենի ձևաբանական-գոյականական նորմի և վերը նշված բուհական ձեռնարկներում ներկայացվող կանոնների միջև: Խնդիր է դրվում այս և այլ նորմատիվ քերականության դասագրքերում դրանք դիտարկել արդի գրական արևելահայերենի գործող նորմերի տեսանկյունից:

Բանալի բառեր – նորմ և նորմավորում, ձևաբանական նորմ, զարգացումներ, անհամապատասխանություն, տարակարծություններ, բուհական ձեռնարկներ, հոդվական զուգաձևություններ, հոգնակիակազմություն, հնացած կազմություններ

Լեզուն անընդհատ ենթարկվում է փոփոխությունների: Լեզվի ձևաբանական համակարգը այդ փոփոխությունների ուղղակի կրողն է՝ մյուս մակարդակների համեմատությամբ առավել կամ պակաս չափով: Ձևաբանական նորմում տեղի ունեցող փոփոխությունները ավելի դանդաղ են կատարվում, քանի որ լեզվի քերականական կառուցվածքը ավելի քիչ է ենթարկվում փոփոխության: Ձևաբանական նորմի վրա էականորեն ազդում է երկու կարևոր հանգամանք՝ 1. խոսակցական լեզվի տարածվող ձևաբանական իրողությունները, և 2. արդեն գործածության մեջ եղած իրողությունների իմաստափոխությունները¹:

Լեզվական նորմերը արձանագրվում են նորմատիվ քերականության գրքերում: Դրանց դասական օրինակը դասագիրք/ձեռնարկն է: Մենք անդրադառնալու ենք արդի գրական հայերենի ձևաբանության երկու հիմնական ձեռնարկների՝ **Ա. Մարգարյան**. «Ժամանակակից հայոց լեզվի քերականություն» (Եր., 2004), **Ֆ. Խլղաթյան**. «Ժամանակա-

¹ Մեր հոդվածներից մեկում ձևաբանական նորմի տեսանկյունից անդրադարձել ենք բուհական ձեռնարկներից մեկին, տե՛ս **Յու. Ավետիսյան**, Ժամանակակից գրական արևելահայերենի ձևաբանական նորմը և Ս. Ասատրյանի «Ժամանակակից հայոց լեզու. ձևաբանություն» ձեռնարկը, «Հայագիտության հարցեր», Եր., 2019, 2 (17):

կից հայոց լեզու. մաս F» (Եր., 2010): Քննարկման առարկա են դառնալու արդի գրական լեզվում կատարվող ձևային, մասամբ նաև իմաստային քերականական այն փոփոխությունները, որոնք անհամապատասխանություններ ունեն գործող ձեռնարկներում արձանագրված ձևաբանական-գոյականական նորմի համեմատությամբ: Առանձին դեպքերում քննարկվելու են տեսական հարցադրումներ և ձևակերպումներ, որոնք այս կամ այն չափով են առնչվում վերը նշված անհամապատասխանություններին: Ջուգահեռ անդրադառնալու ենք նաև ձևաբանության այլ ձեռնարկների կամ լեզվի այդ մակարդակի վերաբերյալ աշխատություններում արտահայտված տեսակետներին, բերված օրինակներին: Մեր դիտարկումները փորձել ենք հաստատել Արևակի (*Արևելահայերենի ազգային կորպուս*) էլեկտրոնային կայքի տվյալներով: Այս կայքի տվյալները բավականաչափ հավաստի են՝ երևույթի վիճակագրական նկարագրությունը տալու համար, բայց մի կարևոր վերապահությամբ. **Արևակ**-ը ամփոփում է մեծ ժամանակահատվածի գրական-լեզվական նյութ (19-րդ դարի վերջից մինչև 2009 թ.): Մենք ներկայացրել ենք այդ ամբողջ ժամանակաշրջանից ընտրված լեզվական փաստերը՝ առանց տեքստերի ժամանակագրական տարբերակման և դրանցում անհատական-խոսքային որակների առանձնացման, քանի որ, **նախ**՝ այդպիսի աշխատանքը անհնար կլիներ գործնականում ճշգրտորեն իրականացնել, և **երկրորդ**՝ որպես կանոն, մեր դիտարկումները հաստատվում են նաև անկախ այդպիսի տարբերակումներից:

Հարցի քննարկումը կարևոր է մի շարք առումներով: **Նախ**՝ քննարկվող աշխատանքները ստեղծվել են գրեթե նույն ժամանակաշրջանում՝ մոտավորապես հինգ-վեց տարվա տարբերությամբ: Այսինքն՝ սկզբունքորեն արտացոլում են գրական արևելահայերենի զարգացման որոշակի ժամանակաշրջանի նորմատիվ, կայուն վիճակը: Եթե նկատի առնենք, այսպես կոչված, ստեղծագործական գործընթացը և երկարամյա գիտական փորձի արձանագրումների ժամանակագրությունը, ապա կարելի է ասել, որ դրանց ստեղծումից անցել է ավելի քան երկու տասնամյակ: Այդ ընթացքում արևելահայերենի քերականությունը կրել է որոշակի փոփոխություններ, որոնք բնականաբար չէին կարող արձանագրվել հիշյալ զրքերում. դա վերաբերում է, օրինակ, առանձին գոյականների հոլովական ձևերի հնացմանը, բայական առանձին կազմությունների գործածությունից դուրս գալուն ևն: **Բացի այդ**՝ երբեմն զարգացումներն ու փոփոխությունները (ինչպես, օրինակ՝ հնացած և գործածությունից դուրս եկած լեզվական շատ իրողություններ), թե՛ գրավոր, թե՛ բանավոր խոսքում գործածական չլինելով, առանց որևէ ուսումնասիրության կամ վիճակագրության մեքենաբար զրքից գիրք են փոխանցվել: Դրանք կարիք ունեն հատուկ ուսումնասիրության և ճշգրտումների: **Եվ հետո**՝ այդ ձեռնարկների համեմատական քննությունը ցույց է տալիս, որ դրանցում առկա են և՛ նկարագրվող նյութի

տարակերպ ընկալումներ, և՛ առանձին իրողությունների վերաբերյալ տարբեր մոտեցումներ: Մենք փորձել ենք վեր հանել նաև այդ տարբերությունները՝ որպես չափանիշ և ելակետ ունենալով արդի գրական արևելահայերենի ձևաբանական-գոյականական նորմը:

Ձևային, մասամբ նաև իմաստային մակարդակի քերականական փոփոխությունների ու զարգացումների տեսանկյունից գոյականական-ձևաբանական նորմի անհամապատասխանությունները առավելապես առկա են հոգնակի թվի կազմության մեջ և հոլովական զուգաձևություններում: Առկայացման կարգում դրանք ունեն աննշան դրսևորումներ:

Գոյականի թվի քերականական կարգի բնորոշումների կամ ընդհանուր քերականական նկարագրության վերաբերյալ բնականաբար տարակարծություններ չկան: Դրանք վերաբերում են առանձին ձևակերպումների և որոշակի բառերի թվակազմությանը, մասնավորապես հոգնակիում զուգահեռ ձևերի գոյությանը, ինչպես նաև որոշակի խմբերի գոյականների թվակազմական շեղումներին: Այսպես:

Միավանկ վերջնաբաղադրիչ ունեցող գոյականների թվակազմության յուրահատկությունները քննարկելիս Ֆ. Խլղաթյանը գործածում է **բարդ գոյականներ/բառեր** տերմինը: «Հոգնակի թվում,- գրում է նա,- յուրահատկություններ են դրսևորում նաև միավանկ վերջնաբաղադրիչով **բարդ գոյականները**»²: Ա. Մարգարյանը, խոսելով նույն կազմության գոյականների մասին, գործածում է **բաղադրյալ բառեր** անվանումը և բերում է օրինակներ ինչպես բարդ, այնպես էլ ածանցավոր կազմություններից՝ **ամսագիր, ջրաներկ, եկամուտ, ստորակետ, հարացույց, բաղաձայն** ևն³: Բնականաբար, ճշգրիտ է և անվիճելի երկրորդ ձևակերպումը, որովհետև տվյալ դեպքում իրապես գործ ունենք հենց բաղադրյալ կազմությունների և ոչ թե միայն բարդությունների հետ. կանոնը վերաբերում է ինչպես բարդ (վերջակետ-եր, հանցախմբ-եր), այնպես էլ, օրինակ, ածանցավոր բառերին (ենթակետ-եր, ենթախմբ-եր): «Ժամանակակից հայոց լեզու» ակադեմիական հրատարակության հատոր 2-ում ևս գործածվում է **բաղադրյալ բառեր** տերմինը. «Միավանկ արմատական բաղադրիչով վերջացող բաղադրյալ բառերի հոգնակին կազմվում է **-եր** կամ **-ներ** մասնիկներով»⁴:

Թվակազմության մեջ կան իրողություններ, որոնք գործնականում կարևոր նշանակություն ունեն, բայց հաճախ շրջանցվում են քննարկվող ձեռնարկներում կամ բավարար չափով չեն ներկայացվում: Ուշագ-

² Ֆ. Խլղաթյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, մաս Բ, Եր., 2010, էջ 25: Այսուհետև այդ գրքից հղումները կտրվեն շարադրանքում՝ փակագծերի մեջ՝ **ՖԽ** համառոտագրությամբ և էջը:

³ Տե՛ս Ա. Մարգարյան, Հայոց լեզվի քերականություն, Եր., 2004, էջ 88: Այսուհետև այդ գրքից հղումները կտրվեն շարադրանքում՝ փակագծերի մեջ՝ **ԱՄ** համառոտագրությամբ և էջը:

⁴ Ս. Աբրահամյան, Ն. Պառնասյան, Հ. Օհանյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, հատոր 2, Եր., 1974, էջ 50:

րավ է, օրինակ, որ երկու ձեռնարկներից և ոչ մեկը չի անդրադառնում բաղադրյալ **օտար բառերի հոգնակի ձևերի կազմությանը**: Արդի գրական հայերենում ընդունված է հետևյալը. երկվանկ կամ մեկուկես վանկանի հայերեն բառերի նման՝ նույն կազմության փոխառյալ բառերը հայերենում հոգնակին կազմում են գործող կանոնով. եթե գաղտնավանկը նախորդում է, ապա ստանում են **-ներ** վերջավորությունը (**բլանկ-ներ, ֆրակ-ներ, բրենդ-ներ, սլայդ-ներ** են): Ինչ վերաբերում է բաղադրյալ կազմությամբ փոխառություններին, որոնք հայերենում գիտակցվում են որպես պարզ բառեր, հոգնակին կազմում են հայերենի բազմավանկ բառերի հոգնակիակազմության սկզբունքով՝ անկախ վերջնաբաղադրիչի բայական կամ գոյականական իմաստից, ինչպես՝ **կադաստր-ներ, բլոգեր-ներ, դինոզավր-ներ, նոութբուք-ներ** են⁵: Մեր կարծիքով՝ բերվածը կարևոր գործնական նյութ է և կարող էր հանգամանորեն ներկայացվել քննարկվող ձեռնարկներում, մանավանդ որ լեզվակիրառողը, այդ թվում նաև ուսանողները, հաճախ դժվարանում են նշված բառերի հոգնակին կազմելիս կամ գործածելիս և շեղվում են գրական լեզվի կանոններից:

Մեկուկես վանկանի բառերի հոգնակին արդի արևելահայերենում կազմվում է **-եր**-ով կամ **-ներ**-ով (եթե լրիվ կամ լիարժեք վանկը հաջորդում է, հոգնակին կազմում են **-ներ**-ով, իսկ եթե նախորդում է, ապա՝ **-եր**-ով): Այս հարցի վերաբերյալ տարակարծությունները առավելապես վերաբերում են մեկ-երկու բառերի զուգահեռ կազմություններին և դրանց գործածության հաճախականությանը: Բառարանային տվյալներով՝ երեք բառերի հոգնակին ունի զուգաձևություններ՝ **գամփռ-եր/-ներ, անգղ-եր/-ներ, արկղ-եր/-ներ**⁶: Ա. Մարգարյանը առաջնությունը տալիս է **գամփռեր, անգղեր** ձևին, իսկ **-ներ**-ով ձևերի վերաբերյալ գրում է, որ դրանցից մի քանիսի հոգնակին մանավանդ ժողովրդախոսակցական լեզվում կամ դրա ազդեցությամբ կազմվում է նաև **-ներ** մասնիկով՝ **անգղներ, գամփռներ, վագրներ** են [տե՛ս ԱՄ 86]: **Արևակ**-ի տվյալներով՝ **-ներ** -ով ձևերը ոչ թե կարող են գործածվել, այլ ավելի գործածական են, քան **-եր**-ով ձևերը՝ **անգղեր՝ 7 / անգղներ՝ 14; գամփռեր՝ 2 / գամփռներ՝ 26**: Ի դեպ, այս շարքում Ա. Մարգարյանը նույնատիպ կազմություն ունեցող **ոսկր** բառի համար որպես կանոնական ձև տալիս է **ոսկրեր**-ը, իսկ **ոսկոր**-ի համար՝ **ոսկորներ**-ը, և առավել գործածական է համարում առաջին տարբերակը՝ **ոսկր - ոսկրեր**-ը [ԱՄ 86]. **ոսկոր-ոսկորներ**-ը պարզապես համարում է հնարավոր տարբե-

⁵ Տե՛ս **Ցու. Ավետիսյան, Լ. Թեյյան, Լ. Մարգարյան, Լ. Ավետիսյան**, Ուղեցույց հայոց լեզվի, Եր., 2017, էջ 144:

⁶ Տե՛ս **Էդ. Աղայան**, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Եր., 1976: Հետաքրքիր է, որ «Հայոց լեզվի» 7-րդ դասարանի դասագրքում այս բառերի համար նշվում է միայն **-եր** մասնիկով տարբերակը՝ **անգղեր, գամփռեր**: Տե՛ս **Հ. Բարսեղյան, Փ. Մեթիխանյան**, Հայոց լեզու. հանրակրթական դպրոցի դասագիրք 7-րդ դասարանի համար, Եր., 2011, էջ 23:

րակ: Նույն կարծիքին է նաև Մ. Ասատրյանը⁷:

Հոլովական ձևերում և հոլովումների համակարգում ձևաբանական նորմի տեղաշարժերը շատ ավելի ակնառու են: Եվ եթե դարձյալ նկատի ունենանք այն հանգամանքը, որ քննարկվող ձևերում տասնամյակների պատմություն ունեն, ապա ակնհայտ է դառնում, որ կենդանի գրական լեզվում գործող հոլովական շատ ձևեր անհամապատասխանության մեջ են այդ ձևերում ամրագրված նորմերի հետ: Հանրակրթական դպրոցի հայոց լեզվի դասագրքերը քիչ բան են ասում հարցի մասին կամ գրեթե չեն քննարկում հարցը: Եվ հարցի լուսաբանության ամբողջ բեռը վերապահվում է բուհական ձևերին ու դասագրքերին: Բայց դրանցում էլ միշտ չէ, որ հանգամանորեն ներկայացվում են տեղաշարժերը, նորմերի համապատասխանությունները ն: Ֆ. Խլղաթյանը և Ա. Մարգարյանը, օրինակ, Մ. Ասատրյանի նման հստակ չեն առանձնացնում տարբեր հոլովներում դրսևորվող հոլովական գուգաձևությունները, այլ, որպես կանոն, հոլովումները առանձին-առանձին ներկայացնելիս անդրադառնում են մի քանի բառերի նկարագրությանը: Բացի այդ, որոշակի ձևերի վերաբերյալ ձևերում կան էական տարակարծություններ: Ասվածը վերաբերում է ինչպես սեռական-տրականի, այնպես էլ մյուս հոլովական ձևերի կազմությանը: Այսպես:

Ձեռնարկներում երբեմն բերվում են հնացած, գործածությունից դուրս եկած քերականական ձևերի օրինակներ:

Ա. Մարգարյանը սեռական-տրական հոլովում որպես հավասարապես գործածական գուգաձևեր է նշում հետևյալները՝ **անվան//անունի, դարի//դարու//դարվա, արյան//արյունի, այրու//այրիի, ձյան//ձյունի, անկողնու//անկողնի, ընկերոջ//ընկերի** [ԱՄ 144], դրանցում չի առանձնացնում գրական ու խոսակցական տարբերակներ: Ֆ. Խլղաթյանը վերը նշած շարքից անդրադառնում է **անուն, արյուն, ձյուն** բառերին. առաջին բառի համար պարզապես նշում է գուգաձևությունը՝ **անվան - անունի**, իսկ **արյուն** և **ձյուն** բառերի համար առանձնացնում է միայն մեկական տարբերակ՝ **ձյան, արյան** [ՖԽ 58-60]: Բայց և այնպես, հեղինակն այն համոզումն ունի, որ այս բառերի դեպքում ևս **ի** հոլովումը օրեցօր ընդլայնում է իր ազդեցության շրջանակները. այլ հոլովումների պատկանող բազմաթիվ բառեր, նրա կարծիքով, գուգաձևաբար ունեն **ի** հոլովիչով ձևեր, որոնք աստիճանաբար տիրապետող են դառնում [ՖԽ 58]: Դիտարկումը ընդհանուր առմամբ որքան էլ ճշմարիտ է, այնուամենայնիվ քննարկվող բառերի (**արյուն, ձյուն**) պարագայում այնքան էլ համոզիչ չէ. նշված բառերի դեպքում **ի**-ով ձևերը առանձնապես չեն ընդլայնել իրենց գործածությունը, ինչպես կտեսնենք ստորև բերված վիճակագրությունից: **Արևակ**-ի տվյալներով՝ առաջին տարբերակները

⁷ Տե՛ս Մ. Ասատրյան, Ժամանակակից հայոց լեզու. ձևաբանություն, Եր., 1983, էջ 55: Այսուհետև այդ գրքից հղումները կտրվեն շարադրանքում՝ փակագծերի մեջ՝ ՄԱ համառոտագրությամբ և էջը:

իրենց գործածության քանակով էապես գերազանցում են երկրորդ տարբերակներին՝ **անվան՝ 21.208 / անունի՝ 165; արյան՝ 10.564 / արյունի՝ 282; այրու 250 / այրիի՝ 90; ձյան՝ 3.243 / ձյունի՝ 861:**

Չուգաձևություններ են կազմում նաև **ի**-ով վերջացող մի շարք հատուկ անուններ՝ **Մեղրու//Մեղրիի, Վեղու//Վեղիի, Գյումրու//Գյումրիի** են: ՀՀ լեզվի տեսչությունը **Լոռի, Գյումրի** տեղանունների համար սահմանել է հետևյալը. «Ժամանակակից հայոց լեզվում **Լոռի, Գյումրի** տեղանունների հոլովական զուգաձևությունները (**Լոռվա-Լոռիի-Լոռու, Գյումրվա-Գյումրիի-Գյումրու**) վերացնելու և հարացույցը միօրինականացնելու նպատակով՝ ՀՀ լեզվի պետական տեսչության հայերենի բարձրագույն խորհուրդը որոշում է «Այսուհետև գրական լեզվում հանձնարարել սեռական-տրական հոլովի **ու**-ով՝ **Լոռու, Գյումրու** ձևերը»⁸: Ֆ. Խլղաթյանը վերը նշած երկու բառերից որևէ մեկի մասին չի խոսում, իսկ Ա. Մարգարյանը անդրադառնում է միայն **Գյումրի**-ին և նշում. «Բառեր էլ կան, որոնք երկու՝ թե՛ **ու** և թե՛ **ի** հոլովմամբ են հոլովվում, օրինակ ... **Բաֆֆի - Բաֆֆու // Բաֆֆիի, Գյումրի - Գյումրու // Գյումրիի**» [ՄՄ 146]: Ս. Աբրահամյանը **Լոռու // Լոռիի** ձևերից իրավացիորեն առավելությունը տալիս է **Լոռու** ձևին⁹, որը այսօր հաստատվում է նաև վիճակագրությամբ: Հեղինակներից միայն Ս. Ասատրյանն է ներկայացնում այս երկու հատուկ անունների մյուս հոլովաձևերը՝ **Լոռի** բառի բացառականը՝ **Լոռուց // Լոռիից**, ներգոյականը՝ **Լոռում // Լոռիում** [ՄՄ 87-88]: Ըստ որում, նա հստակ չի առանձնացնում գործածական և ոչ գործածական կամ գրական և ոչ գրական տարբերակները: Իսկ դրանց վերաբերյալ տարակարծությունները շատ են, մանավանդ եթե նկատի առնենք այն հանգամանքը, որ տերմինաբանական կոմիտեի որոշման համաձայն՝ հանձնարարելի են սեռական-տրականի **ու**-ով՝ **Լոռու, Գյումրու** ձևերը: Տերմինաբանական տեղեկատուն հստակ կանոն է սահմանում այս տեղանունների նաև գործիական, բացառական, ներգոյական հոլովաձևերի համար. «Իսկ ինչ վերաբերում է **Լոռիից, Լոռիով, Լոռիում, Գյումրիից, Գյումրիով, Գյումրիում** ձևերին, ապա սրանք բարբառային անհանձնարարելի ձևեր են, թեև այդպես հաճախ լսում ենք շատերի բերանից»¹⁰: Ակնհայտ է, սակայն, որ այսօր գրական լեզվում ունենք փոքր-ինչ այլ իրողություն. **Լոռի** տեղանվան դեպքում առավել գործածական են բացառականի, գործիականի և ներգոյականի՝ **ու**-ով կազմությունները, իսկ **Գյումրի**-ի դեպքում՝ **ի**-ով ձևերը: **Արևակ**-ով ներկայացող պատկերը այսպիսին է՝ **Լոռիի 87 / Լոռու՝ 2.514; Լոռիից 19 / Լոռուց՝ 31; Լոռում՝ 39 / Լոռիում՝ 218; Գյումրիի՝ 3.280 / Գյումրու՝ 1.072:**

Առանձին ձեռնարկներում մի քանի գոյականների սեռական-տրականի համար կանոնական ձևեր են սահմանվում **-վա** վերջավո-

⁸ «Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու», Եր., 2006, էջ 280:

⁹ Տե՛ս **Ս. Աբրահամյան**, Ժամանակակից գրական հայերեն, Եր., 1981, էջ 155:

¹⁰ «Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու», Եր., 2006, էջ 229:

րությանը տարբերակներ (**գարունք-վա, աշունք-վա, գատկ-վա, պաս-վա, ճաշ-վա** [տե՛ս ՄՄ 75]), որոնք, սակայն, մեր դիտարկումներով՝ արդի լեզվագրագրությանը ունեն ընդգծված խոսակցական-բարբառային երանգ և գրական լեզվի նորմից դուրս իրողություններ են: Ա. Մարգարյանը, անդրադառնալով այս բառերի տարբերակներից միայն **գարուն/գարունք** և **աշուն/աշունք** բառերին, գրում է. «Եղանակի անունները ժամանակ ցույց տալով՝ ենթարկվում են նաև **վա** հոլովման (ամառ-ամառվա, ձմեռ-ձմեռվա, այլև՝ **գարունք-գարունքվա, աշունք-աշունքվա**)» [ՄՄ 148]: Ֆ. Խլղայանը խոսում է միայն **աշուն** բառի մասին՝ նշելով. «**Աշուն** բառը, չնայած ժամանակի գաղափարին, **վա** հոլովիչով ձևեր չունի: Միայն որոշ բարբառներում կազմում է այդպիսի ձևեր **ք**-ի հավելմամբ, ավելի ճիշտ՝ **աշունք** ձևից (**աշունքվա**)» [ՖՆ 63]: Խլղայանը, ըստ էության, հակադրվում է իր նախորդի կարծիքին՝ հավանաբար ելնելով գրական կենդանի լեզվի փաստերից: Է. Աղայանը հիշեցնում է միայն, որ **-վա** հոլովման պատկանում են՝ **ամառ, ձմեռ, գարունք, աշունք** ժողովրդական լեզվի բառերը¹¹: Նա, ըստ էության, վերապահումով է ընդունում **գարունքվա, աշունքվա** ձևերի գոյությունը գրական հայերենում: Մենք ևս այն կարծիքին ենք, որ և՛ **գարունք** ու **աշունք** սկզբնաձևերը, և՛ առավել ևս դրանց թեքված **գարունքվա, աշունքվա** հոլովաձևերը հնացած են կամ բարբառային: Չի բացառվում, որ նախորդ դարի 60-70-ականներին դրանք գործածական են եղել և հետևաբար հայտնվել են գրեթե բոլոր ձեռնարկներում, բայց ավելի հավանական է, որ դրանք պարզապես ավանդույթի ուժով փոխանցվել են գրքից գիրք: Ս. Աբրահամյանը, անդրադառնալով այս բառերին, իրավացիորեն նշում է. «**Գարունքվա, աշունքվա** ձևերը **աշունք, գարունք** բարբառային բառերի ձևերն են և գրական չեն»¹²:

Անհամապատասխանություններ կան նաև առանձին հոլովական ձևերի կազմության և գործածության վերաբերյալ, որոնք, լինելով կանոնական ձևեր, միշտ չէ, որ համընկնում են գործառնական լեզվական փաստերին: Այսպես:

Արդի գրական արևելահայերենում շատ են միևնույն գոյականի՝ տարբեր հիմքերով գուգաձևությունները: Հարցը իրապես ունի գործնական կարևոր նշանակություն, և դա առավել չափով է ընդգծվում գրական լեզվի նորմի տեսակետից: Ա. Մարգարյանը փոքր-ինչ հանգամանորեն է անդրադառնում այն բառերին, որոնք գործածվում են հնչյունափոխված և անհնչյունափոխ տարբերակներով: Նա բերում է այսպիսի շարքեր՝ ա) միավանկ բառեր՝ հնչյունափոխված և անհնչյունափոխ հիմքերով, օրինակ՝ **բուք - բքի//բուքի, բքեր//բուքեր, գիժ - գժի//գիժի, գժեր//գիժեր, խուրձ - խրձի//խուրձի, խրձեր//խուրձեր, լինգ -**

¹¹ Տե՛ս Է. Աղայան, Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը, Եր., 1967, էջ 241:

¹² Ս. Աբրահամյան, Ժամանակակից գրական հայերեն, էջ 155:

լնգի//լինգի, լնգեր//լինգեր, սուրճ - սրճի//սուրճի, սրճեր//սուրճեր, քուրմ - քուրմի//քրմի, քուրմեր//քրմեր և այլն, բ) միավանկ բառեր, որոնք եզակի թվի հոլովական ձևերում փոփոխված, իսկ հոգնակիում երկու՝ հնչյունափոխված և անհնչյունափոխ ձևով են գործածվում, օրինակ՝ բիր - բրի, բրեր//բիրեր, դունչ - դնչի, դնչեր//դունչեր, ճիտք - ճտքի, ճտքեր//ճիտքեր, թումբ - թմբի, թմբեր//թումբեր ևն [ԱՄ 85]: Ֆ. Խլղաթյանը գրեթե չի անդրադառնում երևույթին. բերում է ընդամենը հնչյունափոխ և անհնչյունափոխ հիմքերով գործածվող մեկ-երկու ձևեր՝ հավելելով, որ միօրինակություն չկա նաև հոգնակիացման ժամանակ կատարվող հնչյունափոխության մեջ՝ բիծ - բ(ը)ծեր, գիծ - գ(ը)ծեր, միտք - մ(ը)տքեր, թիվ - թ(ը)վեր... Բայց՝ ծիլ - ծիլեր, թիմ - թիմեր, ճիչ - ճիչեր, լուր - լուրեր, կիրճ-կիրճեր... ինչպես նաև խուց - խուցեր - խ(ը)ցեր, քուրմ - քուրմեր - ք(ը)րմեր ևն [ՖԽ 27]: Հայոց լեզվի ակադեմիական հրատարակության մեջ, խոսելով անհնչյունափոխ և հնչյունափոխված ձևերի մասին, նշում են միայն հետևյալ բառերը՝ գրիչ - գրիչով//գրչով, գործիչ - գործիչով//գործչով, կաղին - կաղինով//կաղնով, գինի - գինիով//գինով¹³:

Հարցը ունի գործնական կարևոր նշանակություն, քանի որ նորմատիվ քերականության գրքերում, ինչպես տեսանք, միշտ չէ, որ տրվում են կողմնորոշիչ հստակ հանձնարարականներ: Պատահական չէ, որ հարցի վերաբերյալ ուսումնասիրություններում հաճախ փորձ է արվել նկարագրելու ձևակազմության մեջ հնչյունափոխված և անհնչյունափոխ հիմքերի գործածության որոշակի օրինաչափություններ: Ըստ այդմ՝ ձևակազմության մեջ հնչյունափոխված հիմքով են սովորաբար գործածվում առավելապես շատ գործածական՝ համագործածական, բառերը, քիչ են հնչյունափոխվում կամ չեն հնչյունափոխվում տերմինները, օտար բառերը ևն: Այս տրամաբանությամբ՝ Ա. Մարգարյանի ձեռնարկում ներկայացված մի շարք ձևեր ակնհայտորեն հնացած են, չեն գործածվում կամ գործածական հաճախականությամբ զիջում են իրենց զուգահեռ ձևերին. օրինակ՝ *գիժի-գիժեր, խուրձի-խուրձեր, լնգի-լնգեր, սրճի-սրճեր, քուրմի-քուրմեր, ճիտքեր, թումբեր* ձևերի գործածական հաճախականությունը նվազել է (չեն գործածվում կամ ունեն սակավ կիրառություն): Մենք ունենք այսպիսի վիճակագրություն (Արևակ-ի սովյալները)՝ ա) գժի՝ 293//գիժի՝ 4, գժեր՝ 37//գիժեր՝ 3, խրձի՝ 54//խուրձի՝ 23, լնգի՝ 3//լինգի՝ 15, լնգեր՝ 0//լինգեր՝ 8, խցի՝ 346//խուցի՝ 145, խցեր՝ 53//խուցեր՝ 40, սրճի՝ 51//սուրճի՝ 1.217, սրճեր՝ 0//սուրճեր՝ 5, քուրմի՝ 40//քրմի՝ 101, քուրմեր՝ 38//քրմեր՝ 96, թմբեր՝ 63//թումբեր՝ 13:

Հայտնի է, որ -ոջ հոլովման պատկանում են իմաստային նեղ խումբ ընդգրկող որոշ բառեր՝ *աներ, սկեսուր, տեգր, տալ, ընկեր, տեր*, որոնք ունեն նաև ի-ով և այլ զուգահեռ ձևեր, ինչպես՝ *աներ-աներոջ-աների-*

¹³ Տե՛ս Ա. Աբրահամյան, Ն. Պառնսայան, Հ. Օհանյան, նշվ. աշխ., էջ 76:

անոր, սկեսուր-սկեսարոջ-սկեսուրի-սկեսար, տեգր-տեգրոջ-տեգրի-տեգոր, տալ-տալոջ-տալի, ընկեր-ընկերոջ-ընկերի [ՄԱ 75]: Ա. Մարգարյանը այս բառերի համար սկզբնապես բերում է միայն մեկական կանոնական ձևեր՝ **աներ** (աներոջ), **ընկեր** (ընկերոջ), **սկեսուր** (սկեսարոջ), **տալ** (տալոջ), **տագր** (տայգր)//**տեգր** (տագրոջ, տագերոջ, տեգրոջ): Նշվում է նաև, որ կարող է լինել **սկեսուր/կեսուր** հնչյունափոխությունը, իսկ ժողովրդախոսակցական լեզվում՝ **աներոջ-աների, աներ-անոր, տեգր-տեգոր, տագր//տեգր-տեգրոջ-տեգրի** [ՄԱ 152-153]: Ըստ այս հեղինակի՝ գրական լեզվում գործածական ձևերը փաստորեն միայն դրանք են: Բայց և՛ գրավոր, և՛ բանավոր խոսքի տվյալները խոսում են այն մասին, որ մյուս ձևերից **-ի**-ով տարբերակները գրական լեզվում նույնպես ունեն որոշակի գործածականություն: Ֆ. Խլղաթյանը **-ոջ** հոլովման բառերի համար տարբերակներ չի նշում: Է. Աղայանը **տեգր** բառի մասին գրում է. «**ը>ո** ունենք միայն **տեգր-տեգոր** ձևում, որ ժողովրդական խոսակցական է. կանոնական ձևը պետք է համարել **տեգրի**, թեև ունենք նաև **տեգրոջ**»¹⁴: Մեր դիտարկումներով համեմատաբար գործածական է **տեգոր** ձևը, ինչը հաստատվում է նաև բերված վիճակագրությամբ: **Արևակ**-ի տվյալներով ունենք հետևյալ պատկերը՝ **կեսար՝ 3 / սկեսար՝ 10 / սկեսարոջ՝ 178 / սկեսուրի՝ 72; տեգրի՝ 1 / տեգոր՝ 16 / տեգրոջ՝ 7; ընկերի՝ 239 / ընկերոջ՝ 3.540; աների՝ 2 / աներոջ՝ 277**:

Այլաձև հոլովման ենթարկվող գոյականներից քննարկման առարկա են դարձել նաև **-ի/-յան** խառը հոլովման ենթարկվող գոյականները: Ա. Մարգարյանը նշում է, որ **թաքուստ, ծնունդ, հանգիստ** ածանցավոր բառերը առավելապես **-ի** հոլովմամբ են գործածվում՝ **հանգստի, գալուստի, թաքստի** [ՄԱ 149]: Ըստ Ֆ. Խլղաթյանի՝ ժա-մանակակից հայերենում մի քանի բառեր սեռականում ստանում են **-յան** մասնիկը (ծնունդ-**ծննդյան**, կորուստ-**կորստյան**, գալուստ-**գալստյան**, հանգիստ-**հանգստյան**) [ՖԽ 65]: Է. Աղայանը, անդրադառնալով **-յան** հոլովմանը, գրում է. «**ՅԱՆ**-ը կազմում է **հանգիստ, ծնունդ, գալուստ, առավոտ, երեկո** բառերի սեռականը, որոնցից առաջին երեքի համար արդի գրական կանոնին ավելի հարազատ են **հանգստի, ծննդի, գալուստի** ձևերը»¹⁵: Վերջում նա հավելում է, որ առհասարակ **-յան** ենթաձևությամբ սեռականը պետք է որակել իբրև հնարանություն: Ակնհայտ է, որ առավել համոզիչ են վերջին արձանագրումները: Բոլոր դեպքերում, մեր դիտարկումներով ունենք հետևյալ պատկերը. նշվածներից **կորուստ, ծնունդ** և **հանգիստ** գոյականների համար սովորական են **-ի**-ով ձևերը՝ **կորստի, ծննդի, հանգստի**. սրանց՝ **-յան**-ով ձևերը առավելապես ածականական նշանակություն ունեն **հանգստյան օրեր, ծննդյան վկայական, կորստյան ցավ**: **Թաքուստ** բառը ինքնին արդեն հնացած բառային միավոր է և արդի գրական լեզվում չի գործածվում, հետևապես անգոր-

¹⁴ Է. Աղայան, Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը, էջ 243:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 241-242:

ծածական է նաև նրա սեռական-տրականը: Սովորական է **փախուստ** գոյականի **փախուստի** ձևը, **փախստյան**-ը ակնհայտորեն հնացած է: **Արևակ**-ի տվյալները հիմնականում հաստատում են մեր դիտարկումները. **փախստյան` 24 / փախուստի` 2.003; թաքստյան` 5 / թաքստի` 29; կորստյան` 564 / կորստի` 1.296; հանգստյան` 1.662 / հանգստի` 2.880:**

Այսպիսով, ամփոփելով հոլովական գուգաձևությունների և առհասարակ հոլովումների մասին եղած կարծիքները, որոնք ներկայացվել են քննարկվող ձեռնարկներում, պիտի արձանագրել հետևյալը՝ ա) այս կամ այն հոլովման ենթարկվող գոյականների ամբողջական հարացույցը և դրանում կատարվող տեղաշարժերը գրեթե ոչ մի ձեռնարկում ամբողջական ներկայացված չեն, բ) շատ են տարակարծությունները, որոնք վերաբերում են մասնավորապես խոսակցական-գրական առնչություններում ձևավորված կամ արդեն գործածությունից դուրս մղված կազմություններին, գ) նյութի ամբողջական և համակարգված նկարագրությունը պետք է ներառի բոլոր քիչ թե շատ գործածական և փոփոխության մեջ գտնվող ձևերը, որոնք գոյություն ունեն արդի գրական հայերենի կանոններով:

ЮРИЙ АВETИСЯН – Морфолого-субстантивная норма в современном восточноармянском языке и вузовские пособия по морфологии. – Пособиям, ставшим материалом изучения, не один десяток лет. За это время морфологические нормы претерпели определённые изменения, которые, естественно, не отражены в упомянутых пособиях.

Поэтому в них возникают противоречия с нормами и реалиями современного литературного языка. В статье разбираются несоответствия между морфолого-субстантивными нормами современного языка и пособиями.

Ключевые слова: норма и нормализация, морфологическая норма, развитие языка, несоответствия, разногласия, вузовские пособия

YURI AVETISYAN – Morphological-Nominal Norm and University Manuals of Morphology in Modern Eastern Armenian. – The manuals we have studied have a history of decades. During that time, the morphological norms of Eastern Armenian underwent some changes, which, of course, could not be recorded in the mentioned textbooks. That is why there are some contradictions in the realities of the modern literary Armenian language used in the mentioned manuals. The article discusses the discrepancies that exist between the morphological-nominal norm of Modern Eastern Armenian and the rules presented in the aforementioned university manuals. The task is to consider them in textbooks of this kind and other normative grammar textbooks from the point of view of the current norms of modern literary Eastern Armenian.

Key words: norm and standardization, morphological norm, developments, discrepancy, difference of opinions, university manuals, declension, parallel forms, plural noun formation, obsolete formations